

Devletin Ekonomideki Rolünün İslam İktisatçıları ile Klasik İktisatçıların Bakış Açıklarına Göre Değerlendirilmesi

The Evaluation of the Role of the State in the Economy According to the Perspectives of Islamic and Classical Economists

Murat FİDAN*

Serkan DİLEK**

Öz

Devletin ekonomideki rolü, iktisatçıların üzerinde uzlaşmadığı temel sorulardan biridir. Adam Smith ve klasik iktisatçılar, devletin ekonomiye mümkün olduğunca az müdahale etmesi gerektiğini savunmuşlardır. 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren artan İslam ekonomisi çalışmalarında da devletin ekonomideki rolü Kuran-ı Kerim ve Hz. Muhammed (sav) sünneti çerçevesinde ele alınmaktadır. Çalışmanın amacı; devletin ekonomideki rolü hakkında İslam ekonomisi ve klasik ekonomi yaklaşımları arasındaki fark ve benzerlikleri incelemektir. Çalışmanın sonucunda piyasa fiyatlarına mümkün olduğunca müdahale etmeme konusunda her iki yaklaşımın benzer savları olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bununla beraber İslam ekonomisi, kamu malları arzının önemli bir kısmını vakıflar aracılığıyla gönüllü kesimin üzerine yüklemektedir. Klasik ekonomi yaklaşımı ise kamu girişimciliğine sıcak bakmamaktadır ve bu yönden de iki görüş arasında benzerlikler bulunmaktadır. Servet birikimine klasik iktisat anlayışı herhangi bir engel koymamakta hatta desteklemekte iken İslam ekonomisinde servetin tek elde toplanmasını engellenmeye çalışılmaktadır. Kısaca İslam ekonomisi ile klasik ekonomi anlayışı arasında benzerlik ve farklılıklar tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İslam Ekonomisi, Kamu Kesimi, Klasik İktisat Yaklaşımı, Devletin Ekonomideki Rolü, Piyasalara Devlet Müdahalesi.

Abstract

The role of the state in the economy is one of the fundamental questions on which economists cannot have consensus. Adam Smith and classical economists argued that the state should intervene in the economy as little as possible. The role of the state in the economy in the studies of Islamic economy, which has increased since the second half of the 20 th century, has also been revealed in the Qur'an and the Sunnah. The aim of the study is to examine the differences and similarities between Islamic economics and classical economics approaches about the role of the state in the economy. As a result of the study, it was concluded that both approaches have similar arguments about not interfering with market prices as much as possible. However, the Islamic economy transfers a significant portion of the supply of public goods to the voluntary sector through foundations. The classical economics approach, on the other hand, does not take kindly to public entrepreneurship, and in this respect, there are similarities between the two views. While classical economics does not prevent or even supports the accumulation of wealth, it is tried to prevent the accumulation of wealth in one hand in the Islamic economy. In short, similarities and differences between Islamic economics and classical economics have been determined.

Keywords: Islamic Economics, Public Sector, Classical Economics Approach, Role of State in Economy, State Intervention in Markets.

Giriş

Devletin ekonomiye müdahalesi, Adam Smith'ten beri iktisatçılar arasında önemli bir tartışma konusu olmuştur. Bu tartışmalara 1976 yılında düzenlenen Birinci Uluslararası İslam İktisatı Kongresi sonrasında bir bilim dalı olarak gelişimi başlayan (Orhan, 2021, s. 31) İslam ekonomisi de dahil olmuştur. İslam ekonomisi ile klasik iktisat yaklaşımının devletin ekonomideki rolü, devletin ekonomiye müdahalesi arasındaki benzerlikler ve farklar inceleme konuları olarak ortaya çıkmaktadır (Kazancı, 2016, Naseer, 2016, Çelik, 2019).

İslam ekonomisi genel itibari ile serbest piyasa yanlılarına yakınlaşan bir yapıya sahip olduğu ifade edilirken (Orhan, 2021, s. 125), sosyal piyasa ekonomisi kavramı ile de tanımlanabilmektedir (Kazancı, 2016, s. 176). Ortaçağda İslam medeniyetinin Avrupa'ya

* Doç. Dr., Kastamonu Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Tarihi ABD, fidanm51@yandex.com

** Prof. Dr. Kastamonu Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat bölümü, sdilek@kastamonu.edu.tr

kıyasla piyasa iktisadı lehine bir yapıya sahip olduğu bilinmektedir (Tag el-Din, 2020, s. 143). Askari ve arkadaşları (2013, s. 24), İslami ekonomik sistemin belirli kurallara sahip piyasaya dayalı bir sistem olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca Ortaçağ'daki Müslüman Arap araştırmacıların Batı dünyasındaki (klasik iktisatçılar dahil) düşünürlerin fikirlerine önemli katkılarda bulunduğu dikkate alınmalıdır (Hoseini, 1995).

Bu çalışmada piyasalardaki fiyatlara müdahale, regülasyonlar, özel mülkiyet, kamu malları ve vakıflar konusunda İslam iktisatçıları ve klasik iktisatçıların görüşleri incelenecek, aradaki farklılıklar ve benzerlikler ele alınacaktır.

Piyasa Fiyatlarına Müdahale Etme Yönündeki Görüşler

Piyasalarda fiyatlar; arz ve talep ilişkilerinin karşılıklı anlaşması sonucunda ortaya çıkmaktadır. Alfred Marshall, kısmi denge analizini iktisat teorisine kazandırmıştır ancak benzer görüşlere çok daha önceleri İbn Teymiyye'nin (Tag el-Din, 2020, s. 23-24; Erdem, 2015, s. 37-38) ve Gazali'nin sahip olduğu bilinmektedir (Hosseini, 1995, s. 550). Ebu Yusuf da fiyatları üretimin yanında talebin de etkilediğinin farkındadır (Gül, 2011:36; Kallek, 2015, s. 92). Kısaca İslam toplumlarında arz ve talep güçleri bilinmektedir ve kabul edilmektedir. Peygamberimiz serbest piyasa koşulları oluştuğunda bundan hem alıcı hem de satıcıların karlı çıkacağını ifade etmiş ve serbest rekabet koşullarında herkesin kendi yetenekleri doğrultusunda uygun bir yer edineceklerini belirtmiştir (Habergetiren, 2015, s. 137-138). Ayrıca arz ve talebin esnekliğinin artması ve fiyat istikrarının sağlanması da İslam ekonomisi açısından önemli unsurlardır (Kazancı, 2016, s. 169). Bu yönüyle bakıldığında İslam ekonomisinde diğer şartlar sabitken piyasa fiyatlarının adil fiyat olduğu ifade edilebilir (Kallek, 1997, s. 163). Bir başka ifadeyle fiyatlanma, piyasada ticaret hacmini daraltacak ve karaborsaya yol açacak teknelci (devlet veya diğer güçler) müdahalelerden uzak ve arz-talep dengesine göre serbestçe oluşması yönündedir. Ancak rekabet şartlarındaki eksiklikler ve özellikle ihtikar (vurgunculuk, karaborsa) ortamlarında fiyatlar, devlet denetimine geçmektedir (Tabakoğlu, 2011, s. 124).

Piyasalarda fiyatlara müdahale tavan veya taban fiyat uygulamalarıyla gerçekleşmektedir. Enflasyonist baskıların artması durumunda fiyatlara narh konması isteklerinde artış görülmektedir (Fidan, 2020a, s. 79). Narh konması aslında tavan fiyat uygulamasının bir türüdür. Narh, genel olarak mallardaki fiyatlamaların devlet tarafından belirlenmesi ve bu fiyatlamaya izin verilmemesi olarak açıklanabilir. Narh aynı zamanda bilinmezlik ve belirsizliklerin giderildiği ve reel ekonominin bir gereği olarak kalite denetimi ve standardizasyon sistemi şeklinde de uygulanmıştır (Pamuk, 1990, s. 62; Kütükoğlu, 1983, s. 3; Barkan, 1942, s. 326). Tavan fiyat konması durumunda karaborsa oluşması, arz kıtlığı nedeniyle tayınlama ve kuyrukların ortaya çıkması; mal kalitesinin düşmesi gibi sakıncalar söz konusudur (Dilek, 2017, s. 357-361).

Piyasada arz ve talebin Yüce Yaratıcı tarafından doğal bir araç olarak tanzim edildiği anlayışı İslami inancı ifade etmektedir. Piyasada malların fiyatları konjonktürel olarak bazen düşer bazen de artar. Bu Yüce Yaratıcının takdiridir. İslamiyet'in ilk zamanlarında fiyatlar aniden yükseldiğinde fiyatların sabitlenmesi talepleri karşısında Peygamberimiz, *"Belki bu konuda Allah'a dua ederim, fiyatları yükselten ve düşüren Allah'tır"* diyerek fiyatlara müdahale edilmesini engellemiştir. Fiyatların bir kez daha yükselmesi ve tekrar fiyatların sabitlenmesi isteklerinin artması karşısında ise *"Şüphesiz fiyat tayin eden, darlık ve bolluk veren, rızıklandırılan ancak Allah'tır."* demiştir. Ömer bin Abdulaziz devrinde de aynen Peygamberimiz zamanında olduğu gibi fiyatlar aniden yükselmiştir. Halkın şikayetleri karşısında o, *"Bu konuda bize ait bir şey yoktur; fiyat işi Allah'a aittir"* diye cevap vermiştir. Tabakoğlu (2005, s. 127), Peygamberimizin fiyatların sabitlenmesine veya narh konulmasına karşı çıkışının ithal edilen mallarda kıtlığa ve karaborsaya neden olabileceği gerekçesine dayandığını ifade etmektedir. Bu da talep ve arzın Yüce Yaratıcının kontrolünde olduğu

biçiminde yorumlanmasına neden olmuştur. “*İnsanların mallarının değerini düşürmeyin*” (Kuran-ı Kerim, Araf, 85) ayeti de devletin fiyatlara müdahale etmemesi yönünde değerlendirilmektedir (Eskicioğlu, 1979, s. 78). Ancak söz konusu durumda tekel nedeniyle değil konjonktürel enflasyonun ortaya çıkışındandır ki bu piyasalara hiçbir zaman müdahale edilmemeli biçiminde yorumlanmamalıdır (Orhan, 2021, s. 124-125; Tag el-Din, 2020, s. 142-143; Habergetiren, 2015, s. 129-130).

Adam Smith ve klasik iktisatçıların benimsediği görünmez el mekanizması da şu biçimde çalışmaktadır. Piyasada her birey kendi çıkarını düşünerek hareket eder. Bu da adeta görünmez bir elin vasıtasıyla toplumun çıkarını maksimize eder. Smith’in deyişiyle insanlar her sabah kahvaltısını fırıncı hayırsever olduğu için değil kendi çıkarını düşündüğü için yemektedir (Smith, 2006). Görünmez elin ilahi bir güç olup olmadığı da iktisatçılar arasında tartışma konusudur ve Hıristiyanlıkta geçen “Tanrının eli” kavramı ile yakınlık içerdiğini savunan literatür mevcuttur (Denis, 2005). Ayrıca klasiklerin savunduğu “doğal düzen” kavramı ile İslamiyet’te geçen adalet kavramı arasında benzerlikler olduğunu Naseer (2016, s. 12) savunmuştur.

Adam Smith’in “*The Theory of Moral Sentiment*” isimli kitabı iktisatçılar tarafından gerekli ilgiyi görmemiştir. Tek yaratıcıya iman; Kıyamet gününe iman ve Yaradan’ın belirlediği kurallara uymanın gerekliliğine olan iman gibi İslam’ın bazı temel yapıları A.Smith tarafından kabullenilmektedir. (Askari et.al. 2013, s. 6). Bu kitapta geçen “Tanrı’nın eli” kavramının “*Ulusların Zenginliği*” kitabında “*Görünmeyen el*” kavramına dönüştüğü iddia edilmektedir. Bu dönüşümün nedeni olarak da Adam Smith’in seküler David Hume’dan etkilendiği düşünülmektedir (Kaymakçı, 2015, s. 22; Onur, 2021, s. 203). Görünmez el’e olan aşırı güven de İslami bir bakış açısı değildir (Naqvi, 2018, s. 104). Görünmez el kavramının gizli ilahi güçlere ait olmadığını ifade eden çalışmalar da mevcuttur (Genç ve Bayraktar, 2018, s. 182).

İslamiyet’teki “fiyatları sabitleyen, düşüren ve artıran Yüce Yaratıcıdır” anlayışı ile “*Görünmez el (Tanrı’nın eli)*” kavramı arasında benzerlik kurmak mümkündür. Her ikisinde de arz ve talepte meydana gelen değişimlerin nedeni ilahi kaynaklıdır. Elbette ikisi arasında farklar da bulunmaktadır. Örneğin; “*Görünmez el*” kavramının Homoeconomicus bireyi temel alırken İslam ekonomisinin Diğergam Homoislamicus bireyi temel almasıdır (Dilek et.al. 2017). Buna karşın hem İslam ekonomisinde hem klasik iktisat yaklaşımında devletin fiyatlara müdahalesine sıcak bakılmamıştır. Kallek (2015, s. 88) de Adam Smith’in ilkeleri ile Ebu Yusuf’un görüşleri arasındaki benzerliklere dikkat çekmektedir.

“*Ey İman edenler! Mallarınızı aranızda batıl yollarla yemeyin. Ancak karşılıklı rıza ile yapılan ticaretle olursa başka*” (Kuran-ı Kerim Nisa süresi, 29) ayeti ile ticaret yapmak ve alıcı ile satıcı arasında sözleşme yapma özgürlüğü belirtilmektedir. Alıcı ve satıcı arasındaki sözleşme yapma özgürlüğü de piyasada arz ve talep güçlerinin anlaşarak piyasa fiyatının oluşumunu sağlamaktadır. İslam ekonomik modelinde ne tüketici egemenliği ne de üretici egemenliği esastır. İki taraf arasındaki anlaşmanın karşılıklı rıza ile olması esastır. İslam ekonomisinde alıcı ve satıcı arasında sözleşme yapma özgürlüğü bulunmakla beraber beş şartın sağlanmasına dikkat edilmiştir. Bunlar; malın satıcının mülkiyetinde bulunması; satıcının malı teslim edebilmesi, alıcının mala ait niteliksel ve niceliksel bilgisi, malın meşru olması ve kesin fiyat bilgisidir. Birincisi; alınıp satılacak malın satıcının mülkiyetinde bulunmasıdır. Selem satışıyla henüz hazırlanmamış mallar bu şartın dışında tutulmuştur. İkincisi; malın alıcıya teslim edilebilecek koşullarda olmasıdır. Örneğin; satıcının mülkiyetinde olan ama sahibinden kaçmış olan bir deve alış-satış sözleşmesine dahil olamaz. Üçüncüsü; alıcının mal hakkında yeterli bilgiye sahip olması, garar ve cehaletin söz konusu olmamasıdır. Gebe olan koyunun doğmamış kuzusunun satışı buna örnek olarak verilebilir. Dördüncüsü; malın İslami açıdan meşru olmasıdır ki domuz eti, alkollü içki gibi gayrimeşru mallar buna örnektir. Son olarak

fiyatın belli olması gereklidir (Tag el-Din, 2020, s. 263-270). İmam Gazali, fiyat belirlenirken satıcıların malı değerinin ötesinde övmemesini, malın kusurlarını gizlememesini, hileli ölçüm yapılmamasını ve hakkının üzerinde fiyat belirlememesi gerektiğini belirtmektedir (Humaidi & Zain, 2020, s. 174-175).

Narh koyma konusunda farklı düşüncelere sahip İslam alimleri de mevcuttur. Narh koymak kamu yararındadır ve üstelik harama ve zararlara giden yolları kapatmak (Sedd-i Zera) vaciptir. Bu görüşün en önemli savunucularından olan İbn Teymiyye'ye göre Hz. Muhammed'in (sav) narh koymayı reddetmesinin nedeni dönemin şartlarından, arzın hakikaten az olmasından kaynaklıdır. İbn Teymiyye; ekonomik kriz, tekel, ihtikar ve satıcıların aralarında anlaşmaları durumunda narhın gerekliliğinden bahsetmektedir. Ancak İbn Teymiyye bile insanların ihtiyaç duydukları malı alabildikleri durumda (krizin olmadığı durum) narh koymanın gereksizliğini kabullenmektedir (Tabakoğlu, 1987; Akyüz, 1994). İbni Şafi, Ebu Hanife, Maverdi gibi İslam alimleri de ekonomik krizlerin olmadığı normal zamanlarda narh konmasına karşı çıkmışlar, ancak kriz zamanlarında ise narhı caiz bulmuşlardır (Armağan, 2005, s. 300). İslam devletlerinde kriz dönemleri haricinde devletin ekonomiye müdahalesi konusunda İslam hukukçuları fazla ilgilenmemişlerdir. İslam devletinin iktisadi hayata müdahalesi de krizli zamanlarda uygulanmıştır (Debbağoğlu, 1979; Öztürk 2002; Eskicioğlu, 1999 A).

Osmanlı Devletinde ise devletin fiyatlara müdahale etmeme ilkesi yerine narh uygulamalarının arttığı görülmektedir. Bunun nedeni olarak İslam ekonomisinin eksik rekabet koşullarında fiyatlara müdahale edilebileceği ilkesi gösterilmektedir. Osmanlı siyasetçileri de narhın toplum refahı açısından gerekli olduğuna inanmışlardır. Narhların tespiti kadıların başkanlığında bir komite tarafından belirlenmektedir. Zaman zaman esnaftan fiyatların yükseltilmesi talepleri gelmiş, bu durumda da komite üretim safhalarını tek tek inceleyip gerekli hesaplar yaptıktan sonra yeterli kar bırakıyorsa narh fiyatını değiştirmemiş, ama yeterli kar bırakmıyorsa narh fiyatını artırmışlardır. Yeterli kar için özelliğine göre %10 ile %20 arasında bir orandır. Narh tespit edildikten sonra kadı sicillerine geçirilir; esnaf ile halka ilan edilirdi (Tabakoğlu, 2005, s. 135-136). Narh uygulamaları, Osmanlı İmparatorluğu'nda bildiğimiz anlamda serbest piyasanın var olmadığını göstermektedir (Orhan, 2021, s. 121). Narh belirlenirken satıcıya normal bir kar bırakmasına dikkat edilmelidir zira aksi takdirde karaborsa oluşabilirdi. Narh tespitinde kalite farkının da dikkate alınması gereklidir. Fiyatlara müdahalenin söz konusu olduğu mallar zorunlu ihtiyaçları gideren mallardı. Fiyatlara müdahale gerekçesi de çoğunlukla muhtekirlerin (malları piyasaya arz etmeyip fiyatları yükseltenlerin) topluma zarar vermelerini önlemektir. Bu amaçla muhtekirler suçlarının boyutlarına göre değişen cezalara çarptırılmışlardır (Tabakoğlu, 2005, s. 127-129).

Piyasa Regülasyonları Yönündeki Görüşler

Piyasa regülasyonu konusunda iki önemli ekol (Harvard ve Chicago) arasında rekabet mevcuttur. Harvard ekolü, "*Yapı-Davranış-Performans*" paradigmasını savunarak gerektiğinde devletin tekeli piyasayı değiştirmek amacıyla regülasyon yapması gerektiğini bildirmektedir. Chicago ekolü ise devletin düzenleyici olarak piyasaya müdahalesine karşı çıkmakta; tekel piyasalarının firmaların etkin üretim teknikleri kullanması nedeniyle ortaya çıktığını savunmaktadır (Dilek, 2017, s. 30-32). Adam Smith ve klasiklerin görüşünün Chicago ekolü ile benzeştiği görülmektedir.

Haksız rekabet ve rekabetin rekabeti öldürmesi konusuna İslam ekonomisinde dikkat edilmekte ve izin verilmemektedir, zira uzun dönemde tekellerin oluşması hoş karşılanmamaktadır (Tabakoğlu, 2005, s. 128). Bu nedenle de devlet kimi zaman piyasalarda regülasyona gitmiştir (Liv, 2019). İslam hukukunda akit yapma özgürlüğü olmakla beraber

zorunlu malları piyasaya arz etmeye taahhüt ettiği halde arz etmeyen tekellere devletin izin vermemesi, önlem alıp müdahale etmesi esastır (Özdirek, 2010, s. 61).

Hiz. Muhammed (sav)'in kurduğu Medine pazarında gerçekleştirilen düzenlemeler ve denetimler, İslam ekonomisi açısından önem arz etmektedir. Hiz. Muhammed (sav), Medine'ye hicret sonrasında bir Pazar kurulmasını istemiştir. Baki'uz-Zubeyr beldesinde kurulan ilk pazardaki çadırın iplerini Ka'bin bin Eşref keser. Bunun üzerine Hiz. Muhammed (sav), "endişeniz olmasın, gerçekten ben bu pazarı onu daha da delirtecek bir yere nakledeceğim" demiştir. Hiz. Muhammed'e (sav) iki Pazar yeri gösterilmiş ve Hiz. Muhammed (sav), bu yerler için "Sizin pazarınız burası değildir" demiştir. Üçüncü gösterilen yer için ise Hiz. Muhammed (sav) Burası sizin pazarınızdır. Burada bir eksiltme yapmayın ve vergi konuşmayın" demiştir (Kister, 1965, s. 273; Karataş, 2013, s.77). Kuran-ı Kerim, piyasaların önemini kabul etmektedir ve Hiz. Muhammed (sav) de ticaretin yaygınlaşması için gerekli politikaları uygulamıştır (Medine pazarını kurmak, Medine pazarında vergi almamak vb). Müslümanlar ve gayrimüslimler arasında ticareti yaygınlaştırmak için elinden geleni yapmıştır (Askari et.al. 2013, s. 13).

Hicret gerçekleştiğinde Medine'de Yahudilerin ekonomik hayatta egemenliği söz konusudur (Yiğitoğlu ve Göregen, 2018, s. 242). Medine'de ekonomik hakimiyet tesis eden Yahudiler kumar, faiz ve tekeli eğilimlerde bulunuyordu ve bu da Müslümanların aleyhine oluyordu. Bu nedenle Hiz. Muhammed (sav) bazı önlemler almak zorunda kaldı (Humaidi ve Zain, 2020, s. 167). Medine pazarından vergi alınmaması, Medine pazarını dönemin en fazla rağbet gören pazarı haline getirmiştir (Kallek, 1995, s. 4). Medine'de zamanla Yahudiler ile Müslümanlar birbirleri ile ticarete devam ederken aynı zamanda rekabet etmekteydiler. Hiz. Muhammed (sav) ve Hiz. Ali de zaman zaman Medine'de Yahudilerle ticaret yapmışlardır (Yiğitoğlu ve Göregen, 2018, s. 245-246). Medine pazarında bazı malları alıp satmak isteyen Müslüman bir kadın, Yahudi bir kuyumcunun alayları ile karşılaşmıştır. Kadının yardımına koşan bir Müslüman, Yahudi kuyumcuyla öldürmüş ve Yahudiler de Müslüman adamı öldürmüştür. Bu olay Yahudi Beni Kaynuka kabilesinin Medine anlaşmasını açıkça ihlal ettiğini göstermiş ve Beni Kaynuka kabilesi Medine'den sürülmüştür (Humaidi & Zain, 2020, s. 168).

İslam ekonomisinde Devlet üretimle değil denetimle yükümlüdür. İslam devletlerinde devlet üretime girip rant oluşturmaz. Bu nedenle devlet pek çok iktisadi alanı bireylere bırakmıştır. Buna karşılık bireyler arası ilişkileri düzenleyen kanunların uygulanması ve denetlenmesi söz konusudur (Tabakoğlu, 2008, s. 66). Hiz. Muhammed (sav), Hiz. Ömer ve Hiz. Osman dönemlerinde pazarların denetimi için sahibü's-suk (amilü's-suk) olarak görevlendirmeler yapılmıştır. Hiz. Muhammed (sav) döneminde görevlendirilenler arasında kadınlar da bulunmaktadır (Orhan, 2021, s. 224). İslam ekonomisinde piyasa denetiminden sorumlu kurum olan hisbenin faaliyetleri sağlam bilgi ortamı sağlamak ve gabini engellemek; Garara (belirsizliğe) karşı koruma olarak doğru ölçek ve önlemlerin geliştirilmesi ve benimsenmesi; dolandırıcılık ve aldatmanın engellenmesi; tekel ve tekeliğin engellenmesi; satış faizinin yasaklanmasıdır (Tag el-Din, 2020, s. 289).

Peygamberimiz çarşı ve pazarı kontrol eder, şer'an (hukuken) uygun olmayan davranışları sergileyen satıcıları uyarırdı (Habergiren, 2015, s. 136). Peygamberimizin talimatları doğrultusunda kurulan Medine pazarında tam rekabet piyasası koşullarının mümkün olduğunca sağlanmasına çalışıldığı görülmektedir (Tag el-Din, 2020, s. 147-148). Bilindiği gibi tam rekabet piyasasında atomisite, türdeşlik, giriş-çıkış serbestiyeti ve şeffaflık ilkeleri bulunmaktadır (Dilek, 2017, s. 95-96). Medine pazarının büyük bir Pazar olması, çok sayıda alıcı ve satıcıyı bir araya getirmesi tam rekabet piyasasının atomisite koşullarını sağlamaktadır. Medine pazarında alıcı ve satıcıların diğer teklifleri kolayca görebileceği bir ortam bulunması da tam rekabet piyasasının şeffaflık ilkesine uymaktadır. Ayrıca Medine Pazarında vergi

alınmaması da piyasaya giriş engellerinin kaldırılmasına yönelik bir eylemdir (Tag el-Din, 2020, s. 147).

Medine pazarında başka düzenlemeler de yapılmıştır. Medine pazarına gelen kervanların yolda karşılanması yasaklanmıştır. Bunun amacı da mallar pazara gelmeden evvel malları satın alan ve pazarda daha yüksek fiyata satan kişilerin engellenmesidir (Tag el-Din, 2020, s. 153). Medine pazarında kimsenin sabit yeri olmasına, pazarda çadır ve tente kurmasına izin verilmemiştir. Hatta pazarda tente kuranların tenteleri yakılmıştır. Sabah erkenden kalkan ve Pazar yerine gelmeyi özendirilmiş ve tekeli eğilimleri azaltmıştır. Medine pazarında iki at arabasının rahatlıkla geçebileceği genişlikte yollar olması ve yolların kapanmaması denetlenmiştir. Bu nedenle pazarın içindeki yollarda oturulması da yasaklanmıştır (Kallek, 1995, s. 5-6). Medine pazarında taraflardan birinin eksik bilgi nedeniyle zarar görmemesi için de gerekli önlemler alınmıştır. Örneğin; anlaşmalarda ağırlık ve ölçünün tam belirlenmesi gibi. (Askari et.al. 2013, s. 14).

İslam ekonomisinde fiyatların yükselmesi amacıyla malları stoklayan kişiye muhtekir adı verilmektedir ki Peygamberimizin sünnetinde tekelliliğin meşru görülmediği ve İslam'ın tekel piyasasına karşı olduğu bilinmektedir (Tag el-Din, 2020, s. 290-291). Bunun iki nedeni bulunmaktadır. Birincisi; tekel piyasası, serbest piyasada ortaya çıkabilecek adil fiyata engel olmaktadır. İkincisi; tekel piyasalarında atıl kapasite ve kaynak israfı söz konusudur ki bu da tam istihdamı amaçlayan İslam ekonomisine karşıdır. Yaşam standartlarını koruma, işgücü piyasasını koruma amaçlı olarak piyasa regülasyonları yapılabilir (Tag el-Din, 2020, s. 286-287). Kapitalist devletin büyük sermaye gruplarını korumak ve desteklemeye yönelik uygulamaları İslam ekonomisinde yer bulmamaktadır. Hatta sermayenin tek elde toplanmaması, adil gelir dağılımı ve istikrar ortamının sağlanması devletin görevlerinden biridir (Tabakoğlu, 2008, s. 67). Sımsarlık ilk dönem İslam toplumlarında hoş görülmemiştir, çünkü sımsarlar emek ve sermaye koymadan, risk almadan kar elde etmektedir. Bu nedenle malı teslim alıp risk üstlenmeden satış yapması İslam hukukuna uygun değildir (Habergetiren, 2015, s. 135). Yahya binAdem gibi İslam alimleri kişisel çıkarlar ile toplum çıkarının birbiri ile çatışması halinde toplum çıkarının tercih edilmesi gerektiğini savunarak devletin regülasyon yapması için gerekli altyapıyı sağlamaktadır (Kallek, 2015, s. 107). Günümüzde uygulanan tekelleşme karşıtı politika (antitröst) kanunlarının bir amacı da ihtikarı engellemektir (Rokan, 2020, s. 183).

İslamiyet kişilerin birbirlerini kandırmasını, yanıltmasını desteklememektedir. Bu nedenle de çarşı ve pazarların denetlenmesine dikkat edilmektedir. Medine pazarında Peygamberimiz pirinç satan bir esnafın çuvalına elini daldırınca altta ıslak pirinçlerin olduğunu görüp sordu. Esnaf, yağış nedeniyle pirincin etkilendiğini söyleyince Peygamberimiz neden herkesin görebileceği biçimde satmadığını sordu ve “*aldatan bizden değildir*” demiştir (Kallek, 1995, s. 8). Ayrıca, alıcı olmadığı halde mala yüksek fiyat teklif ederek yükseltmek, anlaşan iki kişinin alışverişi üzerine fark verip anlaşmayı bozmak, mal fiyatlarını satıcıların anlaşarak suni biçimde yükseltmesi, pazara gelmeden malın karşılanıp ucuza alınması ve pazarda pahalıya satılması, malı pahalıya satmak için stoklanması yasaklanmıştır (Tabakoğlu, 2005, s. 130; Liv, 2019).

İslam toplumlarında pazarlar Hisbe teşkilatı içinde görev yapan muhtesib adı verilen kişiler tarafından denetlenmektedir (Askari et.al. 2013, s. 19). Medine pazarında hisbe teşkilatı kurulmuştur. Bu hisbe teşkilatında görev yapan üç erkek ve iki kadının isimlerine ulaşılmıştır (Kallek, 1995, s. 7-8). Abbasilerden sonra da Hisbe teşkilatı, İslam devletlerinde uygulanmıştır (Armağan, 2005, s. 86). Hisbe teşkilatının görevleri arasında ticari işlemleri kontrol etmek, ihtikara engel olma ve çarşı ile pazarları denetlenmektedir (Armağan, 2005, s. 88). Hisbe teşkilatı

tarafından piyasanın regüle edilmesi İbn Teymiyye tarafından savunulmaktadır (Asutay, 2007, s. 8).

İslamiyet'te dış ticarete konu olacak alım ve satım teşvik edilmektedir (Tabakoğlu, 2005, s. 129). İslam ekonomisinde uluslararası ticaret özendirilmiş ve yabancı sermayeye kısıt konmamıştır. Hz. Muhammed'in (sav); Yemen, Suriye, Bahreyn gibi ülkelere ticaret amacıyla gittiği bilinmektedir (Kazancı, 2016, s. 170). Buna karşılık uluslararası ticarete bazı sınırlandırmalar kabul edilmektedir. Ebu Yusuf, at ve silahların düşman ülkelere ihracının yasaklanması gerektiği düşüncesindedir (Kallek, 2015, s.95). Osmanlı İmparatorluğu, bazı istisnalar haricinde dış ticareti özendirici politikalar benimsemiştir. Gümrük vergileri %3-5 gibi düşük oranlarda tutulmuş, savaş halinde olan ülkelerle dahi dış ticareti durdurmamışlardır. Sadece düşmana gıda ve silah sanayi ürünlerinin (buğday, zeytinyağı, top, gülle, barut vb) ihracatında sınırlamalar getirilmiştir ki Hz. Muhammed (sav)'in düşmana gıda ve silah satısını yasaklayan hadisi bulunmaktadır (Tabakoğlu, 2005, s. 133-134). Osmanlı İmparatorluğu'nda gıda mallarının ihracatında yapılan kısıtlamaların bir kısmı da fiyatların yükselmesini ve halkın bundan dolayı zarar görmesini engellemekti (Tabakoğlu, 2005, s. 141).

Osmanlı Devleti zamanında da çarşı ve pazarlar denetlenmiş ve kurallara uymayanlar cezalandırılmıştır. Osmanlı Devletinde yasaklanan teknelci eğilimlerin en önemlilerinden biri de ihtikar yani malı fiyatı artıncaya kadar satmamak, bekletmektir. Özellikle madrabaz denen muhtekirlerin bu tür davranışları sert tedbirler ile önlenmeye çalışılmıştır (Tabakoğlu, 2005, s. 147). Osmanlı Devletinde uygulanan denetleme sistemi fiyat ve kalite standardizasyonunu içermekte ve teknelci eğilimleri düşürmeyi amaçlamaktadır (Tabakoğlu, 2008, s. 95).

Hem piyasa ekonomik sistemi hem de İslami ekonomik sistem de devletin sınırlı bir görevi bulunmaktadır. Ancak Klasik iktisat görüşüne göre devletin ekonomide yapacağı her müdahalenin bireysel ve toplumsal mutluluğu bozacağını iddia ederken İslamiyet'te devletin sosyal politikalar üreterek, teknelciliği önleyecek politikalar benimsemesi esastır. Klasik iktisat ve İslam ekonomisinde devletin piyasayı koruyarak düzgün işlemesine katkıda bulunması gerekliliği ortak görüştür. Her iki sistemde de devlet üretici olmamalı sadece organizatör rolü oynamalıdır. Ancak İslam ekonomisi biraz daha devletçidir, çünkü teknelciliği önlemek, toplumsal çıkarı sağlamak gibi durumlarda devletin piyasaya müdahalesini kabullenmektedir. Klasik iktisatçılar, kamu mülkiyetini kabullenmezken; İslam ekonomisinde ikta ve tımar sistemleri ile sınırlı da olsa kamu mülkiyeti kabullenilmektedir (Kazancı, 2016, s. 174).

Ekonomik Sistemde Özel Mülkiyet Yönündeki Görüşler

İslamiyet, servet edinme ve özel mülkiyeti kabul etmiştir; insanlar arası gelir ve servet farklılaşmasını da işbölümü gereği olarak görmektedir (Habergetiren, 2015, s. 87). Hatta özel mülkün korunması İslam hukukunun temel unsurlarından biri olarak kabul edilmektedir (Tag el-Din, 2020, s. 150). İslamiyet'in özel mülkiyeti tanınması ve desteklemesinin nedeni insana güvenmesi ve tanınmasıdır (Tabakoğlu, 2008, s. 69). Ancak bireysel özgürlüğün toplumsal yarar ilkesi ile arasında bir çelişki ortaya çıktığında bireysel özgürlüğü kısıtlamaktadır (Naqvi, 2018, s. 55). Kısaca İslam ekonomisi, aşırı özgürlüğe de değildir, özgürlüklere müdahaleci de değildir.

İslamiyet'e göre mülkün asıl sahibi Yüce Yaratıcıdır ve mülk sadece kulların sınınanmasına yarayan bir vasıta. Bu nedenle özel mülkiyet bir hak olarak kabul edilmiştir ancak bireye bu mülkiyet üzerinde her şeyi yapma hakkı verilmemiştir. Toplumun menfaatine olduğunda devlet özel mülkiyete müdahale edebilmektedir. Toplumun menfaatine olduğunda özel mülkiyete müdahale edilebilir. Örneğin; muhacirler, ensarın mallarına geçici olarak ortak edilmiş; bir keresinde de fazla gıda malları asker arasında taksim edilmiştir (Tabakoğlu, 2008, s. 277-282). İnsanların toprak mülkiyeti edinmesine de Allah'ın (cc) rızası vardır. Ancak kişiler israf etmemelidir, tarım arazisini atıl bırakmamalı ve fakirlere elde ettiği gelirden pay

vermelidir (Mevdudi, 2014, s. 217). Ebu Ubeyd de 3 yıl atıl bırakılan toprakların devlet başkanınca geri alınıp başkasına tahsis edilebileceğini belirtmiştir (Kallek, 2015, s. 127). Reda (2013), Smith'in ticaret yapma özgürlüğü hakkındaki görüşlerinin benzerinin çok daha önceleri Kuran-ı Kerim'de yer aldığını, ticaret ile Allah'a (sav) bağlılık arasında bir tezat olmadığını belirtmiştir.

Mülkün asıl sahibinin Allah (cc) olmasından dolayı özel mülkiyetin belli bazı sınırları vardır. İslam hukukunda üç tür mal özel mülkiyete ait olamaz. Birincisi; herhangi bir emek sarf etmeden kendiliğinden yeryüzüne çıkmış mallar özel mülkiyet altına alınamaz. İkincisi; doğaları gereği bireylere ait olması imkansız olan göller, nehirler, kanal, körfezler, boğazlar vb. Üçüncüsü de toplumun ortak mülkü olan su, mera gibi alanlardır (Habergetiren, 2015, s. 171). Ayrıca eğer özel sektör uygulamalarında toplum için bir zarar ortaya çıktığı görülürse devlet kamulaştırma yapabilir. Bunun yapılması sırasında mülk sahibine tutarı ödeyerek topluma faydalı hale getirilmelidir (Mevdudi, 2014, s. 387). Hz. Ömer bir savaş sonrasında elde edilen toprakları taksim etmemiş ve bunun gerekçesi olarak da verimli arazilere sahip olanlar nedeniyle fitne oluşma ihtimalinden bahsetmiştir. Buna göre bir fitne veya taşkınlığa mahal vermemek amacıyla devletin özel mülkiyete müdahale edebileceğini göstermektedir (Habergetiren, 2015, s. 196).

İslam toplumlarında özel mülkiyete izin verilmekle beraber servetin tek elde toplanmamasına, gelir dağılımı adaletsizliğinin oluşmamasına dikkat edilmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nda yasaklanan tekelleri eğilimlerin en önemlilerinden biri de ihtikar yani malı fiyatı artıncaya kadar satmamak, bekletmektir (Tabakoğlu, 2005, s. 147). İslam hukukuna göre servetin tek veya birkaç elde toplanmasını engellemek amacıyla miras toplumunda geniş bir tabana küçük parçalar halinde paylaştırılmaktadır (Tabakoğlu, 2008, s. 69) ki.

Gelir dağılımında adaletin sağlanması için önemli kurumlardan biri de zekattır. Zekat esas olarak serveti ve geliri belli bir seviyenin üzerinde olanlardan yoksul olan kesime gelir ve servet aktarımını öngörmektedir (Tabakoğlu, 2008, s. 89). Zekat maliye politikası olarak kullanılamaz ve yüzdelik oranı (%2,5) sabittir (Tag el-Din, 2020, s. 365). İslam'da mülkiyet zekatla şarta bağlanmıştır ki böylece zenginlerin fakirlere tahakkümü engellenmiş ve gelir dağılımında aşırı farklılığın önüne geçilmiştir. Devletin zekat vergisi gelirlerinden fakirlere, işsizlere, ihtiyacı olanlara harcaması gereklidir (Zaim, 1992, s. 27).

Büyük tarımsal topraklarda kamu mülkiyetine izin verilen ikta sistemi Peygamberimiz zamanında ve tımar sistemi de Osmanlı Devleti zamanında uygulanmıştır (Tabakoğlu, 2008, s. 90). İkta veya tımar sisteminde mülkiyeti devlete ait olan topraklarda özel sektöre üretim izni verilmekte buna karşılık asker hazır bulundurma gibi şartlar istenmektedir. Diğer bir deyişle kumanda ekonomik sisteminde gördüğümüz tarzda bir kamu mülkiyetinden bahsetmek doğru değildir. İkta veya tımar sistemine benzer bir öneri de Ebu Yusuf'tan gelmiştir. Ebu Yusuf, atıl devlet arazilerinin ve sahipsiz ölü toprakların işleyebilecek güce sahip olanlara verilmesini veya beytül mal imkanları ile işletilmesini önermektedir. Eğer verilen topraklar üç sene işletilmezse başka girişimcilere verilmesini düşünmektedir (Kallek, 2015, s. 80). Zaten İslam toplumlarında devletin üretici olarak piyasada var olmadığı görülmektedir. Chapra (2002, s. 152-153), gelişmekte olan ülkelerin Kamu İktisadi Teşekküllerine (KİT) sağlanan destekten vazgeçilmesini önermektedir. Devlet üretime girişmemeli ve böylece özel sektörü engellememeli ve ona rakip olmamalıdır (Kazancı, 2016, s. 168).

İslamiyet'te mülkiyet iktisadi hayatın temelidir. Bir arada yaşama anlayışının ön plana çıkartıldığı İslamiyet'te mülkiyet ile aile müessesesi arasında sıkı bağlar bulunmaktadır. Bu nedenle Marksizm'in kapitalizmdeki mülkiyete yaptığı saldırı aslında aile müessesine de saldırı anlamına gelmiştir. İslamiyet'te mülkiyet hakkı olmakla beraber gelir dağılımında adalete dikkat etmek ve servetin tek elde toplanmasını engellemek gereklidir (Zaim, 1992, s. 25).

İslam mülkiyetin temeline öncelikle emeği koymaktadır. Sermaye ve doğa da üretim faktörü olarak kabul edilmektedir ama insan emeği ile desteklenmediği sürece bu faktörlerin etkisi sınırlı kalmaktadır. İslamiyet özel mülkiyeti kabul etmekte hatta mülkünü korurken ölenlerin şehit olacağı Hz. Muhammed (sav) tarafından ifade edilmiştir. Fakat İslamiyet aynı zamanda sermayenin belli ellerde toplanmamasını da emretmektedir ve bu nedenle mirasla servet mümkün olduğunca bölünmektedir ve İslam devletleri de tekelleşmeye karşı önlemler almaktadır (Kazancı, 2016, s. 167, Acar, 2010, s. 217).

İslam toplumunda Avrupa'nın tersine ticaretin meşruiyeti konusunda bir kafa karışıklığı yaşanmamıştır (Tag el-Din, 2020, s. 192). İslam zenginlik ve servet edinmeyi desteklemektedir. Öyle ki hac, zekat, kurban gibi ibadetleri yerine getirmenin ve sevap kazanmanın yolu ancak belirli bir servet birikimi ile mümkündür. Ancak bu servetin meşru yollardan elde edilmesi gereklidir (Habergetiren, 2015, s. 188).

Mevdudi (2014, s. 375-377)'ye göre İnsanları yaratan ve yaşatan Allah (cc) dışında hiçbir güç sosyal adaleti, varlıkların insanlar arasında nasıl adil biçimde dağıtılacağına karar veremez, bu ehliyeteye sahip değildir. İnsan kendi yazgısına sahip olmadığı ve kendi kendisini yöneten bir varlık olmadığı için doğru ve yanlış seçebilme işini yerine getiremez. Akademisyen ve entelektüellerden oluşan bir grup bile insanlar için doğruyu, yanlışını belirleyemez. Bu nedenle sosyal adaleti aramada kaynak Allah (cc) ve onun peygamberi Hz. Muhammed (sav)'dir. Bu görüşler devletin sosyal adalet için mülkiyet ilişkilerine gereğinden fazla müdahale etmesinin karşısında görüşler olarak göze çarpmaktadır.

Piyasa ekonomik sisteminin merkezinde özel mülkiyet sistemi yer almaktadır. Piyasa ekonomik sistemine göre iktisadi aktörler kendi çıkarlarını düşünerek davranmaktadır. Sistem tüm bireylerin ortak çıkarına değil, bireysel olarak her kişinin karşılıklı çıkarlarına dayanmaktadır. Devlet piyasayı sınırlandırmamalı, piyasa ekonomisine müdahale etmemeli, özel mülkiyet haklarını kısıtlayıcı politikalar uygulamamalıdır. Firma üreteceği mal ve miktarına karar verirken, tüketiciler de tüketicekleri mal ve miktarına karar verirler ve piyasa bu iki gücün karşılıklı etkileşimi sonucunda dengeye gelmektedir (Çelik, 2019, s. 112). İslam ekonomisinde de aynen piyasa ekonomik sisteminde olduğu gibi özel mülkiyet savunulmaktadır ki bu da iki düşünce arasındaki benzerliktir. Buna karşılık İslam ekonomisi, sınırsız servet biriktirme güdüsünü kabul etmez ve bireyin servetinin bir bölümünün yoksullara ait olduğunu kabul eder (Naqvi, 2018, s. 79-80).

Osmanlı Devletinde özel sektörü oluşturan ahi ve esnaf teşkilatı ekonominin önemli unsurlarındandır. Osmanlı döneminde şehir ve kasabalarda, toplumun ihtiyacı olan mal ve hizmet üretimine ait iş kolunun belirli bir alanında uzmanlaşarak faaliyetini devam ettiren meslekî örgütlenmeler "esnaf" olarak isimlendirilmiştir (Genç, 2000, s. 289). Esnaf, bölük bölük ayrılan zanaatkarları ifade etmektedir (Berkes, 1972, s. 72; Berkes, 2016, s. 57; Mantran, 1990, s. 327). Başka bir tanımlamaya göre esnaf, şehirlerde oturan zanaat sahipleri ile dükkan işletmeciliği veya ticaretle geçinen "sınıf"tır (Ergin, 1995, s. 492). Sınıf kelimesinin çoğulu olan esnaf kelimesi, Osmanlıda esnaflardan oluşmuş olan loncayı ifade etmektedir (Sami, 2015, s. 103; Ülgener, 2006, s. 101).

Osmanlı toplumunda iktisadî hayatın merkezi konumunda yer alan esnaflığın temellerini İslamiyet öncesi Türk devletlerine (Fidan, 2020b, s. 172-175) ve İslamiyet sonrası Türk-İslam devletlerine kadar götürmek mümkündür (Kal'a, 1995, s. 423; Cem, 2016, s. 60; Halaçoğlu, 1991, s. 93; Pamuk, 1990, s. 57). Osmanlı şehirlerinin büyüme ve gelişmesine bağlı olarak, esnaflıkta uzmanlaşma ve işbölümü de aynı çerçevede artış göstermiştir (Cem, 2016, s. 60; Pamuk, 1990, s. 57).

Türk-İslam devletlerinin esnaf yapılanmasını şekillendiren "fütüvvet" (Uludağ, 1996), Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinde de etkisi devam ettirmiştir. Osmanlı Devletinin sonraki

dönemlerinde “ahi teşkilatı” önemli bir rol üstlenmiştir (Ergenç, 2012, s. 32). II. Mehmet Döneminde merkezi yönetim anlayışındaki güçlenme ile birlikte esnaf örgütlenmesi devletin kontrolü altına alınmıştır (Fidan, 2020b, s. 182-184). Merkezi yönetimin güçlendirilmesi gerçekleştirilirken şehirlerdeki sosyo-ekonomik yapının kırılan olma özellikleri de giderilmeye çalışılmıştır. Fatih döneminden itibaren özündeki uygulamalar devam etmekle birlikte ahi teşkilatı devletin sistemlerinden biri haline dönüştürülerek “ihtisap kurumu” olarak varlığını devam ettirmiştir. Osmanlı devleti bu değişimi “Asitâne” unvanını kullanarak toplumuna ilan etmiştir (Fidan, 2020b, s. 183). Aslında içerik yönünden birbirine benzeyen esnaf örgütlenmelerine sahip bu üç kurum, sufi ve alimlerin etkinliğindeki faaliyetleriyle iktisadî-dinî bir yapılanmayı göstermektedir (Cin ve Akgündüz, 1989, s. 247).

Anadolu’da Selçuklulardan devralınan miras kapsamında fütüvvet anlayışı ile bir araya gelen meslek sahibi kişilerin bir aya geldiği ahilik teşkilatı, zamanla “lonca” adı altında anılmaya başlanmıştır. Mehmet Genç’e göre 18. yüzyıldan itibaren kullanılan lonca kavramı, ahiliğin değişim ve dönüşümüyle ortaya çıkan yeni bir teşkilatlanma değil, sadece esnaf örgütünün toplandığı ve genel kurulunun yapıldığı bir yerdir (Genç, 2000, s. 302). Loncalar, devlet adına vergi gelirlerini toplayan ve üretim konusunda doğrudan söz sahibi olmalarıyla Osmanlı kentlerinde ekonomik yaşamın temel belirleyicisi konumdadır (Mantran, 2001, s. 155; Kuran, 1999, s. 97). Bu kapsamda bir taraftan tüccar ve lonca üyelerinin aşırı zenginleşmesi ile devlet işleyişinde oluşabilecek düzensizlikler kontrol altına alınmaya çalışılırken diğer taraftan üretim ve iâşe tedarikinde oluşabilecek sıkıntıları gidermek adına tüccar ve lonca üyelerine hoşgörülü bir yaklaşım tarzı benimsenmiştir (Pamuk, 2014, s. 52-53).

Esnaf olabilmek için işyerinde çıraklıktan kalfalığa; kalfalıktan ustalığa kadar hiyerarşik bir süreç gerektirmektedir. Aksi takdirde isteyen istediği mesleği yapabileceği bir anlayış ile esnaf olunamamaktadır (Üçok ve Mumcu, 1985, s. 269). Küçük hizmetler yaparak tecrübe kazanan ve bu sürede haftalık alan çırak, ustasının oluruyla girdiği kalfalık sınavında başarılı olması halinde işe kalfa olarak devam ederdi. Asgari üç senelik kalfalık aşamasından sonra usta olabilecek maharete ulaşmasıyla bu süreç sona erer ve kişi usta olarak çalışmaya başlardı (Tabakoğlu, 2014, s. 431-432). Osmanlı esnafının iş disiplini ve ahlaki-sosyal davranışları fütüvvetnameler ve ahi zaviyelerince fütüvvet ve ahilik kültürü içerisinde düzenlenmiştir. Bu kurumlar bir taraftan şehir ve kasabadaki sosyal hayatın düzenlenmesine ve toplumsal birliğin sağlanmasına yardımcı olurken diğer taraftan şehrin üretim imkanlarının geliştirilmesi ve sürdürülebilir koşullarını sağlamaya yönelik devlet ile karşılıklı işbirliği yapmıştır (İnalçık, 2009, s. 41).

Ortaçağ devletlerinde toplumsal yapının da etkisiyle şekillenmiş olan kapalı ekonomilerin varlığı, Osmanlı Devleti’nin klasik dönem olarak adlandırılan kuruluş döneminde de gözlenmektedir. Bu kapsamda, çağdaş Avrupalı devletlerde karşımıza çıkan küçük şehir ekonomileri anlayışı Osmanlı Devleti’nde de iktisadi düzen oluşumunu, ticarî hukuk kurallarının oluşumunu ve esnaf yapısını doğrudan etki etmiştir. Ancak çağdaş devletlerden farklı olarak Osmanlı Devleti insanı merkezine alan politikalar uygulamıştır. Osmanlı ekonomik sisteminde bolluk ekonomisi şeklinde ifade edebileceğimiz iâşe ilkesi (provizyonizm) gereğince, iç tüketime öncelik veren bir anlayışla şehirlerde yaşayan insanların ihtiyaçları karşılanmaya çalışılmıştır. Küçük şehirlerde, ihtiyaca göre yerel mal üretiminin yapılabilmesine yönelik düzenlemeler yapılmıştır (İnalçık, 2009, s. 41).

Devletlerin nüfus artış oranları ekonomide talep sınırlılığını belirlemektedir. Nüfusun tüketim miktarından çok üretim yapılması, piyasa şartlarında ürün fiyatlarının düşmesine dolayısıyla da esnafın zararına neden olmaktadır. Nüfusun tüketim miktarından az üretim ise, ürün fiyatının olması gereken gerçek değerinin üzerinde fiyatlanmasına dolayısıyla da tüketicilerin zararına neden olmaktadır. Tarihi süreç içerisinde değişmeyen bu ekonomik kurala

göre politika belirleyen Osmanlı Devleti, şehirlerde nüfusa göre oluşan talebi karşılamaya yönelik üretim politikasını uygulamaya çalışmıştır. Talep artışının karşılanamadığı zamanlarda “koltuk” adı verilen kaçak ustaların ortaya çıkışı ürün kalite ve fiyatının kontrolünü zorlaştırmıştır. Zira Osmanlı Devleti’nde esnafın usta olabilmesi, padişah tarafından onaylanmış berat alınmasına bağlıydı. Esnaf-devlet ilişkisi sayesinde şehirlerde ihtiyaca binaen düzenleme yapılarak hem esnafın hem de toplumun gereksinimleri karşılanmıştır. (İnalçık, 2009, s. 41). Osmanlı Devleti’nde esnaf sistemi, haksız rekabeti, standardizasyon ve kalite kontrol ile fiyat istikrarını sağlayan, işsizliği ve aşırı üretimi önleyen bir yaklaşımı benimsemiştir.

Esnaf örgütlenmeleri, günümüzdeki gibi belirli bir iş kolunun bütününde veya birkaç mal ve hizmet sektörünü içine alan bir yapıda örgütlenmemiştir. Osmanlı esnaf örgütlenmeleri çok sınırlı ve dar zümreler halinde, oldukça farklı bir örgütlenme yapısına sahiptir. Bir malın hammaddeden başlayarak nihai tüketime hazır hale gelmesine kadar geçen süreçte farklı mal türlerine göre yapılan üretim aşamalarının her biri için ayrı bir esnaf örgütlenmesi vardır. Örneğin, derinin nihai tüketim malı olarak ayakkabı haline getirilmesine kadar geçen zaman dilimi içindeki teknik veya ticari aşamaların her biri birbirinden bağımsız birer esnaf örgütlenmesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca farklı ayakkabı imalatı yapanlar da kendi aralarında pabuççu, çizmeci, mestçi ve terlikçi, dini zümrelerin ihtiyaçlarına göre değişik renk ve şekillerde imalat yapanlar veya çocuk ayakkabısı imal edenler gibi farklı örgütler içinde birbirinden ayrılarak örgütlenmiştir (Genç, 2000, s. 289-290).

Klasik dönemde esnaf zümresinin nizamla uygunluğunu sağlayan ve esnaflar arasında çıkabilecek olan anlaşmazlıklara müdahale eden “esnaf şeyhi”, esnaflar arasından seçilirdi. Esnaf şeyhleri ve heyet üyelerinin tayin ve azli, esnafı denetleme sorumluluğu ise “kadı”nın sorumlulukları arasındaydı. Aynı zamanda kadı, kendi başkanlığında ürünlerin fiyatlandırılması için toplanan narh komisyonuna da başkanlık ederdi. “Ehl-i vukuf” olarak ifade edilenler de bu komisyonda bilirkişi olarak görev almıştır. “Muhtesip” esnaf birliklerinde hükümetin bir temsilcisi olarak çarşıları dolaşır, satılan malları muayene eder, uygun olmayan davranışları cezalandıran kişidir. İş yükü yoğunluğuna bağlı olarak “nakip”, “kethüda” ve “yiğitbaşı” adı verilen yardımcılar işleyişin sürekliliğini sağlamıştı (Tabakoğlu, 2014, s. 433-434).

Osmanlı’nın kurumsallaşan esnaf kültürünün olumsuz bazı yönleri de bulunmaktadır. Lonca örgütlenmesinde yer alan esnaflar, zamanın değişen ihtiyaç ve kurallarına uyum sağlayamamıştır. Sabri Ülgener, “İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası” adlı “(...) lonca siyaseti rastgele yer değiştirmenin ve başka sanatlara el atmanın amansız düşmanıdır. (...) sanatkâr, babadan veya ustadan kalma sanat çerçevesi içinde gözlerini hayata açmıştır ve yine onun içinde kapayacaktır. (...) İbni Arabi, baba mesleğini zaruret olmadıkça terk etmeyi şiddetle ayıplamış ve kınamıştır.” diyerek bu yaklaşımı desteklemektedir (Ülgener, 2006, s. 100-101). Ülgener, bu durumu Ortaçağ ahlakı olarak nitelendirmektedir. Bu bakış açısına göre Osmanlı esnafını ilerleyen süreç içerisinde durağan ve statik bir yapıya dönüşmüş, tüccar, kapalı bir sistem içinde faaliyetlerini sürdürmüştür.

Son olarak Osmanlı’da esnaf, “ehl-i sanat ve ticaret” veya “hurfet” kelimesi ile ifade edilmiştir. Hurfet, “sanat, meslek” anlamına gelmektedir (Devellioğlu, 2016, s. 427; Sami, 2015, s. 428). Devlet tarafında ilgiye mazhar olarak kabul edilen ve şehir yaşamında halkın üst tabakalarından biri olarak kabul edilen esnaf, “aralarına rengi ve menşei belirsiz unsurlar karışıp fonksiyonları bozuldukça, halk dilinde de değerini azar azar kaybetmiş ve sonunda bugünkü kaba ve galiz şekline –herif derecesine- kadar düşmüştür” (Ülgener, 2006). Loncalar, Tanzimat döneminde kaldırılmıştır. Ancak esnaf örgütlenmeleri yapısal bozulmalar içerisinde Cumhuriyet Dönemine kadar faaliyetlerini sürdürmüştür.

Sonuç olarak iktisadî-dinî amaçlarla meslek sahiplerinin oluşturduğu Ahilik teşkilatı, daha sonraları bir meslek örgütlenmesi haline dönüşmüş önemli bir kurumdur. Osmanlı Devleti'nin beylik döneminden dağılma sürecine kadar her aşamasında, ahlaki değerler ölçüsünde toplumdaki düzeni sağlama işlevini, ekonomik ve sosyal hayatı, fiyat kontrolü yaparak üretici-tüketici iletişimini, üretim-tüketim ilişkisini, işsizliğin çözümünde esnaf örgütlenmesi Osmanlı Devleti'nin sosyal hayatında etkin bir rol oynamıştır.

Kamu Malları Arzı ve Vakıflar

Peygamberimiz zamanından itibaren sosyo-ekonomik düzeni şekillendirmede en az etkili olan sektör hükümet sektörüdür (Tag el-Din, 2020, s. 166). Bunun nedeni üçüncü sektör olarak varlığını sürdüren gönüllü sektör yani vakıflardır. İlk vakıflar Hz. Muhammed (sav) devrinde kurulmuştur (Tabakoğlu, 2008, s. 123). Daha sonra da vakıf sistemi İslam toplumlarında yaygınlaşmış hatta vakıfların ekonomi içerisindeki rolü Osmanlı İmparatorluğu döneminde zirveye ulaşmıştır ki 1546 yılında sadece İstanbul'da 2515 adet vakıf bulunmaktadır (Orhan, 2021, s. 226). Osmanlı imparatorluğu'nda vakıfların egemenliği 1860 yılına kadar sürmüştür ancak Paris, Berlin ve Londra anlaşmalarında kredi sağlamanın ön koşulu olarak vakıfların kaldırılması ileri sürülmüştür ki bu da Avrupa'da yerleşen laik Protestan reformuna bağlanabilir (Tag el-Din, 2020, s. 161-162).

İslam ekonomisinde üç ana sektör bulunmaktadır. Bunlar Piyasa, gönüllü ve hükümet sektörleridir. Kapitalist ekonomiden farklı olan unsurun gönüllü sektör olduğu görülmektedir. Gönüllü sektör, zenginlik ve gelirin; varlıklı sınıftan yoksul sınıfa aktarılmasını sağlamaktadır. Bu sektörde doğrudan bir yeniden dağıtım kanalının ahlaklı olması önem arz etmektedir. Bu nedenle de zorunlu bir vergi olan zekat kullanılmaktadır (Tag el-Din, 2020, s. 163). İslam toplumlarında kamu mallarının sorumluluğu üçüncü sektöre (gönüllü) aittir (Tag el-Din, 2020, s. 356) ki bu yönüyle karma ekonomilerden ayrılmaktadır. İslam ekonomisinde vakıflar yani üçüncü sektör, devlet tarafından yeterince arz edilemeyen kamu mallarının arzında (Sağlık hizmetleri, eğitim vb) etkin rol oynamaktadır (Asutay, 2007, s. 11). Diğer bir deyişle kamu girişimciliği, İslam iktisatçıları tarafından desteklenmemektedir ki kamu girişimciliğinin sonuçlarından biri de kayırmacılığın artması ve kaynakların etkisiz kullanımındır (Dilek vd. 2019, s. 3205).

Ebu Yusuf'a göre; Devlet, bireylerin güven içerisinde iktisadi faaliyette bulunmalarını sağlayacak hukuk devleti ve zirai yapının kurulmasına çalışmalıdır (Kallek, 2015, s. 79). Ebu Yusuf, devletin sulama sistemini iyileştirmesi, ulaşım ve mal tedavülü kolaylaştırmalı; karayolu ve su yollarının kapanmamasına dikkat edilmelidir (Kallek, 2015, s. 80-81). İslam ekonomisinde kalkınma içinde devletin sağlık ve eğitim altyapısını geliştirmeye, kırsal kalkınma projelerine önem vermelidir (Chapra, 2002, s. 148-149).

Sıddıkî (1984, s. 66), devletin görevleri arasında bireylerin İslami kurallara riayet etmesini eğitim yoluyla sağlamak, borsanın sağlıklı işleyişini sağlamak, kaynak kullanımı ve gelir dağılımı adaletini tahsis etmek ile sosyal adaleti sağlamak ve ekonomik büyümeyi hızlandırmak amacıyla gerekli önlemleri almak olduğunu belirtmektedir. Yahya bin Adem, atıl arazilerin ihya edilmesi ve tarıma elverişli hale getirilmesi gerekli olduğunu bildirmektedir (Kallek, 2015, s. 108).

Devletin varlık nedeni sosyal adalet ve güvenliği sağlamaktır (Tabakoğlu, 2008, s. 66). Devletin topluma yönelik sorumluluğu İslam ekonomisinde farz-ı kifaye kavramı ile ifade edilmektedir. Farz-ı kifaye; 3 ana nedenden dolayı zorunlu hale gelir. Bunlar; ahlaki başarısızlık, bilgi eksikliği ve kaynak eksikliğidir (Tag el-Din, 2020, s. 355).

Bir ekonominin kalkınması için toplumun lüks harcamalardan ve israftan kaçınması gerektiğini bunun için de hükümetin İslami değerleri içeren eğitim sisteminin benimsemesi

gereklidir (Chapra, 2002, s. 144). Bu nedenle İslam toplumlarında eğitim devletin önemli görevlerinden biridir.

Osmanlı İktisat politikasının iâşecilik, gelenekçilik ve fiskalizm olmak üzere üç temel özelliği bulunmaktadır (Orhan, 2021, s. 121). İâşecilik ilkesine göre piyasada mal arzının mümkün olduğunca yüksek miktarda tutulması esas olarak hedeflenmelidir. Gelenekçilik ilkesine göre ise devlet, sosyal ve iktisadi ilişkilerde yavaş yavaş ortaya çıkan dengeyi korumaya gayret sarfetmeli ve ani bir değişim halinde ise eski dengeye dönülmesine çaba harcamalıdır. Fiskalizm ilkesine göre devlet hazinesine ait gelirler maksimize edilmeli ve düşmesi engellenmelidir.

İslam ekonomisinde vergilerin düşük oranlı tutulmasına dikkat edilmektedir. Hz. Muhammed (sav) Medine pazarından vergi almamıştır. Ebu Yusuf'a göre girişimcinin vergi yükü azaltılmalıdır ki yatırımlar artsın, ekonomik büyüme ve kalkınma sağlansın (Kallek, 2015, s.82).

İbni Haldun bir devletin yıkılmasını vergilerin çokluğuna bağlamıştır. Devletin başlangıcında halka yüklenen vergiler az, ama vergi hasılatı çoktur. Asabiyet esaslarına göre hareket eden devlet halkından düşük vergi toplamaktadır. Vergi oranının düşük olması halkın daha çok çalışmasını ve ülkenin kalkınmasını sağlar ki bu da vergi hasılatının artmasına vesile olur. Zaman içinde devletin asabiyet esaslarını terk etmesi vergi oranlarının artmasına, devlet üst yönetiminin lüks ve gereksiz harcamalar yapmasına neden olur. Sürekli olarak artan vergiler zamanla halkın kabullenebileceği miktarı aşar ve halkın daha az çalışmasına neden olur. Halkın daha az çalışması da vergi hasılatının düşmesine neden olur. Üretimin düşmesi, çarşı ve pazarların kesata uğraması da devletin yıkılmasına yol açar (İbni Haldun, 2016, s. 42-44). İbni Haldun'un vergi oranları ile vergi hasılatı arasındaki ilişkiyi A. Laffer ve arz yönlü iktisatçılardan çok daha önce ortaya koymuştur ve bu nedenle arz yönlü iktisat ile İbni Haldun'un görüşleri arasındaki benzerlikler literatürde yer almaktadır (Aktan, 2009). Demir (2018, s. 55) Adam Smith ile İbni Haldun iktisadi görüşleri arasındaki benzerliklerden bahsetmektedir.

Harac-vazife vergisinden Harac-ı Mukaseme usulüne geçişte İslam ekonomisinin vergiye bakış açısını göstermektedir. Vergi, ödeme gücü olmayan halka zulüm haline gelmemelidir. Ebu Cafer el-Mansur döneminde işlenebilir tarım arazisinin Harac-ı Vazife adı verilen sabit bir vergi alınmaktaydı. Tarım ürünleri fiyatlarının ucuzlaması nedeniyle vergiyi ödeyemeyen halk toprağı terk etmeye başladı. Bunun üzerine devlet, toprak mahsullerinden belli oranda pay alındığı Harac-ı Mukaseme usulüne geçilmiştir. Ebu Yusuf'a göre vergilendirmede üç temel ilke bulunmaktadır. Birincisi; ödeme gücüne yapılması, arazinin verimliliğine göre yapılması ve vergilendirmede zulüm yapılmamasıdır (Kallek, 2015, s. 82-85). Yahya bin Adem de aşırı vergilere karşı (Kallek, 2015, s. 112) iken Ebu Ubeyd borcunu şahitler ile kanıtlayanlardan vergi alınmayabileceğini ifade etmiştir (Kallek, 2015, s. 126).

Adam Smith, devletin klasik görevleri olan savunma, adalet, bayındırlık ve eğitim dışında ekonomide etkin olmaması gerektiğini ifade etmektedir (Savaş, 2007, s. 293). Adam Smith ve klasik iktisatçılar, iktisat biliminde doğal düzenin bulunduğunu belirtmektedir ve doğal düzen, Allah'ın (cc) insanların hayatlarını idame ettirebilmeleri için yaratmış olduğu düzen olarak tanımlanmaktadır. Doğal düzen ise tüketici ve üretici dışındaki üçüncü bir gücün piyasaya müdahalesine gerek yoktur. J. Locke doğal düzenin Allah'ın (cc) koyduğu yasalar olduğunu ilahi iradeyi göstermektedir (Ersoy, 2015, s. 41-42). Adam Smith'in belirlediği ilkeler ile Ebu Yusuf'un belirlediği ilkelerin benzerlikler içerdiği görülmektedir (Kallek, 2015, s.88). A. Smith haricinde Malthus, Bentham, Ricardo ve Mill gibi klasik iktisatçılar da devletin ekonomik faaliyetlerinin sınırlandırılması konusunda Smith'e katılmaktadır.

Sonuç

1976 yılında düzenlenen Birinci Uluslararası İslam İktisadı Kongresi, İslam ekonomisinin bir disiplin olarak tanınması açısından önemli bir köşe taşıdır. Bundan sonraki süreçte İslam ekonomisi konusunda akademik çalışmalar istenildiği düzeyde olmasa da artış kaydetmiştir. 1776 yılında A. Smith tarafından temelleri atılan Batı kökenli klasik iktisat teorisi ile İslam ekonomisi arasında ortak noktalar olduğu kadar farklılıklar da bulunmaktadır.

Klasik iktisatçılar, temelini A. Smith'in attığı *Görünmez el* mekanizmasını temel alarak devletin fiyatlara müdahale etmemesi gerektiğini ifade etmektedirler. İslam ekonomisinin de “fiyatlar Allah'ın (cc) takdiridir” düşüncesi ile fiyatlara müdahale edilmemektedir. Hz. Muhammed (sav) zamanında fiyatların artması karşılığında narh istekleri kabul edilmemiştir ki bu klasik iktisatçılar ile benzeşmektedir. Buna karşılık İslam devletlerinde tekelci eğilimlerin görüldüğü zamanlarda fiyatlara müdahale edilmiştir ki bu da iki görüş arasındaki farktır.

Piyasa regülasyonları konusunda klasik iktisatçılar ile benzer görüşleri savunan Chicago ekolü, devletin regülasyon yapmasına karşıdır. Tekelci firmalar da bu güçlerini etkin üretim tekniklerini kullanmalarından dolayı elde etmişlerdir. Tekelci firmalar, Ar-Ge yatırımlarını daha rahat yaparak inovasyon gerçekleştirirler ve bu nedenle ekonomi için faydalıdırlar. İslam ekonomisi ise tekelci eğilimlere karşıdır ve piyasayı regüle ederek tekelci eğilimlere karşı koymak taraftarıdır. Kısaca tekelci yapılara karşı regülasyon konusunda klasik iktisatçılar ile İslam iktisatçıları birbirinden ayrılmaktadır.

Klasik iktisat teorisinin en önemli ayaklarından biri de özel mülkiyet sistemidir. Devlet özel mülkiyet haklarını kısıtlamamalı hatta özel mülkiyet haklarını koruma altına almalıdır. İslam ekonomistleri de özel mülkiyet haklarını kabul etmektedir. Mülk aslında Allah'a (cc) aittir ve insanların bu mülkleri kullanma hakları bulunmaktadır. İslam iktisatçıları da özel mülkiyet haklarını kabul etmektedir ki bu nedenle klasik iktisat teorisi ile İslam ekonomisi birbirine benzemektedir. Ancak İslam ekonomisinde bireylerin özel mülkiyet haklarında sonsuz tasarruf hakkı yoktur. Toplumsal fayda olduğu nadir durumlarda devlet özel mülkiyete müdahale edebilir ki bu da klasik iktisat teorisinden farklı olan yanıdır.

Adam Smith ve diğer klasikler savunma, adalet, bayındırlık ve eğitim gibi geleneksel görevleri dışında devletin ekonomide yer almaması gerektiğini, vergilerin de mümkün olduğunca az olması gerektiğini savunmaktadır. İslam iktisatçıları da devletin israf ve lüks harcama yapmamasını, altyapı sistemlerini yapması (sulama kanalı, yol, köprü vb), sosyal adaleti sağlaması gerektiği düşüncesindedir. Bu nedenle klasik iktisatçıların ve İslam iktisatçıların görüşleri arasında benzerlikler görülmektedir. İslam ekonomisinde devletin bazı görevleri vakıflar tarafından gerçekleştirilmektedir.

Çalışmada İbn Teymiyye, Ebu Yusuf, Gazali, Yahya bin Adem, Adam Smith, David Ricardo gibi araştırmacıların çalışmalarını inceleyen ikincil çalışmalardan yararlanarak elde edilmiştir. Söz konusu bilim adamlarının orijinal dildeki birincil çalışmalarının incelenmesi İslam ekonomisi araştırmaları için önemli bir gelişme olacaktır.

Sonuç olarak İslam ekonomisi ile klasik iktisat görüşü arasında benzerlikler bulunmaktadır. İslam iktisatçıları, yüzyıllar önce klasik iktisatçıların görüşlerinin benzerlerini savunmuşlardır. Muhtemeldir ki klasik iktisatçılar, görüşlerini oluştururken Müslüman bilim adamlarının görüşlerinden etkilenmişlerdir. Bundan sonra yapılacak araştırmalarda klasik iktisatçıların Müslüman bilim adamlarından etkilenmesi üzerine yapılan araştırmalar derinleştirilebilir. Bununla beraber İslam ekonomisi ile klasik iktisat görüşü arasında farklılıklar da bulunmaktadır ki bunların din ve toplumsal yapıdan kaynaklı olması muhtemeldir. Protestan ahlakın egemen olduğu bir toplumda yeşeren klasik iktisat görüşü ile İslam ekonomisi arasında bazı farkların bulunması sürpriz olarak nitelendirilemez.

Kaynakça

- Aktan, C.C., (2009). Arz-yönlü iktisat teorisi ve Haldun-Laffer etkisi, *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 1(2), 41-54.
- Akyüz, D., (1994). *İslâm iktisadında narh*, Işık: İzmir.
- Anadolu Ajansı (AA)., (2021). <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/ab-ulkelerinde-butce-acigi-ve-kamu-borcu-yukseldi/2216964>. Tarih:22.04.2021.
- Armağan, S., (2005). *İslam ekonomisi*. Gündoğan Yayınları.
- Askari, H., Iqbal, Z., Krichene, N. & Mirakhor, A., (2013). Understanding Islam: development, economics and finance. <https://mpa.ub.uni-muenchen.de/56016/>
- Asutay, M., (2007). A political economy approach to Islamic economics : systemic understanding for an alternative economic system, *Kyoto Bulletin of Islamic Area Studies*, 1 (2).
- Barkan, Ö. L., (1942). XV. Asrın sonunda bazı büyük şehirlerde eşya ve yiyecek fiyatlarının tesbit ve teftişi hususlarını tanzim eden kanunlar, *Türk Tarih Vesikaları*, 1(5), 326-340.
- Berkes, N., (1972). *100 soruda Türkiye iktisat tarihi I*, İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Berkes, N., (2016). *Türkiye iktisat tarihi*, İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayınları.
- Chapra, M.U. (2002). *İslam ve iktisadi kalkınma*. Çev: Adem Esen. Cantaş.
- Cin, H. ve Akgündüz, A., (1989). *Türk hukuk tarihi I*, Konya: Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.
- Çelik, S. E., (2019). Temel liberal ilkelerin Kur’ani izdüşümlerine sosyolojik bakış, *Journal of Analytic Divinity*. 3(1). 103-117.
- Debbağoğlu, A., (1979). *İslâm iktisadına giriş*, Dergâh: İstanbul.
- Demir, Z., (2018). İbni Haldun’un iktisadi kuramı: Devletin ekonomi üzerindeki rolü ve fonksiyonları, *Yönetim, Ekonomi, Edebiyat, İslami ve Politik Bilimler Dergisi*. 3(1), 44-69.
- Denis A., (2005). The invisible hand of God in Adam Smith, *Research in The History of Economic Thought and Methology*, V: 23, p. 1-52.
- Devellioğlu, F., (2015). *Osmanlıca-Türkçe ansiklopedik lügat*, Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.
- Dilek, S., Özdirek, R & Kesgingöz, H., (2019). Kayırmacılık kavramının islam ekonomisi bağlamında incelenmesi, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 8 (4), 3186-3210.
- Dilek, S., (2017), *Oyun teorisi eşliğinde sanayi ekonomisi*, Seçkin Yayınları.
- Dilek, S., Küçük, O., & Özdirek, R., (2017). Homo economicus mu? İslami insan mı?, *Uluslararası Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 3(4), 635-641.
- Erdem, E., (2015). *Müslüman bireyin iktisadi davranış hususiyetleri ve islam piyasa geleneği*, İstanbul: İgiad Yayınları.
- Ergenç, Ö., (2012). *Osmanlı tarihi yazıları: şehir, toplum, devlet*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Ergin, O. N., (1995). *Mecelle-i Umûr-ı Belediyye I*. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları.
- Ersoy, A., (2015). İslam iktisadı ve iktisadi yapısı: insan merkezli fitri iktisat ve iktisadi yapısı, *İslam Ekonomisi ve Finansı Dergisi*. 1. 37-64.
- Eskicioğlu, O., (1979). *İslam ekonomisinde gelir dağılımı: ücret kira kar ve gayrimeşru gelirlerin ekonomik açıdan değerlendirilmesi*, Atatürk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi.
- Eskicioğlu, O., (1999). *İslam ve ekonomi*, İzmir: Çağlayan.
- Fidan, M., (2020a), *Osmanlı dönemi Kastamonu’da esnaflık ve ticari hayat*, Ankara: Gece Kitaplığı.

- Fidan, M., (2020b), “Fütüvvet ve Ahilik sürecinden Osmanlı Devletinin Âsîtâne/Âstâne olması ve esnaflık anlayışındaki değişim”, *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 8(22):171-198.
- Genç, M., (2000). *Osmanlı İmparatorluğunda devlet ve ekonomi*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Genç, S.Y., Bayraktar, O.C., (2018). *Görünmez el'in modern yaklaşımları*, Sosyal Beşeri ve İdari Bilimlerde Akademik Araştırmalar-5. Gece Yayınları.
- Gül, A.R., (2011) “İslam iktisat düşüncesinin Kur'an'daki temelleri”, *Sosyal Piyasa Ekonomisi Ve İslam'daki Algılanışı*, Konrad-Adenauer-Stiftung Yayını, Ankara, s. 35-90.
- Habergetiren, Ö.F., (2015). *İslam hukuku'nda sermaye ve sermaye hareketleri*, Kitabı yayınları.
- Halaçoğlu, Y., (1991). *XIV-XVII. yüzyıllarda Osmanlılarda devlet teşkilatı ve sosyal yapı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Hosseini, H., (1995). Understanding the market mechanism before Adam Smith: Economic thought in medieval Islam, *History of Political Economy*, 27(3). 539-561.
- Humaidi, M. & Zain, A.M., (2020). The salient features of medina market in the early Islam and its relevance today, *El-Barka:Journal of Islamic Economics and Business*. 3(2). 162-188.
- İbni Haldun (2016). *Mukaddime*. Genel Yayın Yönetmeni: Adem Bilgiç. Yason yayınları.
- İnalçık, H., (2009). *Devlet-i Aliyye: Osmanlı İmparatorluğu üzerine araştırmalar I*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Kal'a, A., (1995). “Esnaf”, *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi XI*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), s. 423-430.
- Kallek, C., (1995). Socio-politico-economic sovereignty and the market of Medina, *Journal of Islamic Economics*. 4(1-2), 1-14.
- Kallek, C., (1997). *Asrı saadette yönetim-piyasa ilişkisi*, İstanbul: İz Yayıncılık.
- Kallek, C., (2015). *İslam iktisat düşüncesi tarihi*, Klasik Yayınları.
- Karataş, M., (2013). Hz. Peygamber'in yerleşim ve şehirleşmeye yönelik çabaları: Medine örneği. *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Derneği*. 28. 59-84.
- Kaymakçı, Ö.B., (2015). *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e tarihi-düşünsel bir deneme: Türkiye ekonomisi*, Ötüken Yayınları.
- Kazancı, F., (2016). Serbest piyasa ekonomisi ve İslam ekonomisi üzerine karşılaştırmalı bir analiz, *Uluslararası İslam Ekonomisi ve Finansı Araştırmaları Dergisi*. 2(3). 161-178.
- Kister, M.J., (1965). The market of the Prophet. *Journal of The economic and social. History of The Orient*. 8(3). 272-276.
- Kuran, T., (1999). “Osmanlı lonca teşkilatı üzerinde İslami etkiler”, *Osmanlı*. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Kuran-ı Kerim *Nisa süresi*, 4:29.
- Kütükoğlu, M., (1983). *Osmanlılarda narh müessesesi ve 1640 tarihli narh defteri*, İstanbul: Enderun.
- Liv, C., (2019). İslam'ın ilk dönemlerinde piyasa istikrarını temin için alınan tedbirler, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 36. 363-398.
- Mantran, R., (1990). *19. yüzyılın ikinci yarısında İstanbul*. (çev. M. A. Kılıçbay, E. Özcan). İstanbul: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Mantran, R., (2001). *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi I*. Osmanlı Devleti'nin Doğuşundan XVIII Yüzyılın Sonuna. (çev. S. Tanilli). İstanbul: Adam Yayınları.
- Mevdudi, E.A., (2014). *İslam ekonomisinin temel ilkeleri*, Çıra Yayınları.
- Naqvi, S.N.H., (2018). *İslam, ekonomi ve toplum*. İktisat Yayınları.
- Naseer, M.W., (2016). Theology and ethics in Smith: A case for Islamic economics, 11th International Conference on Islamic Economics and Finance 11 – 13 October 2016 | Kuala Lumpur, Malaysia.

- Onur, S., (2021). Literatürde ekonomi bilimi ve Hıristiyanlık ilişkisi. *İktisat Araştırmaları Dergisi*. 5(2). 188-227.
- Orhan, Z.H., (2021). *Ekonominin temel konuları ve İslam ekonomisi*. İktisat Yayınları.
- Oslington, P. (2012). God and The Market: Adam Smith's Invisible Hand. *Journal of Business Ethics*. 108. 429-438.
- Özdirek, R., (2010). İslam hukukunda akdın sınırları, Yedirenk Yayınları.
- Öztürk, T., (2002). "Osmanlılarda narh sistemi", *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, C.10, s.861-871.
- Pamuk, Ş., (1990). *100 soruda Osmanlı-Türkiye iktisadi tarihi 1500-1914*, İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Pamuk, Ş., (2014). *Türkiye'nin 200 yıllık iktisadi tarihi*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Reda, A., (2013). Trading with Allah: An examination of İslamşc scripture in relation to markets, *Journal of Markets & Morality*. 16(2). 441-462.
- Rokan, M.K., (2020). Market justice from İslamic business ethics perspective, *Journal of Shariah Law Research*. 5(2). 177-192.
- Sami, Ş., (2015). *Kâmûs-ı Türkî*. (haz. R. Gündoğdu, N. Adıgüzel, E. F. Önal). İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık.
- Savaş, V. F., (2007). *İktisatın tarihi*, Siyasal Kitapevi.
- Sıddiki, M.N., (1984). *İslam ekonomi düşüncesi*, Çev: Yaşar Kaplan. Bir Yayıncılık.
- Smith, A., (2006). *Ulusların zenginliği*. Çev: Metin Saltoğlu. Palme Yayıncılık.
- Tabakoğlu, A., (1987). *Osmanlı ekonomisinde fiyat denetimi*, İ.Ü., İFM, C.43, s.111- 150.
- Tabakoğlu, A., (2005). *Toplu makaleler 1, İktisat Tarihi*. Dergah Yayınları.
- Tabakoğlu, A., (2008). *İslam iktisadına giriş*, Dergah Yayınları.
- Tabakoğlu, A., (2011) "İslâm iktisadı ve modern kapitalizm", *Sosyal Piyasa Ekonomisi Ve İslam'daki Algılanışı*, Konrad-Adenauer-Stiftung Yayını, Ankara, s. 91-134.
- Tabakoğlu, A., (2014). *Türkiye iktisat tarihi*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Tag el-Din, S., (2020). *Ekonominin temelleri: ahlaki bir yaklaşım*, İktisat Yayınları.
- Uludağ, S., (1996). "Fütüvvet", *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi III*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), s. 259-261.
- Üçok, C. ve Mumcu, A., (1985). *Türk hukuk tarihi*, Ankara: Savaş Kitap ve Yayınevi.
- Ülgen, H., Helvacı, M., Kendigelen, A., Kaya, A. ve Nomer Ertan, F., (2015). *Ticari işletme hukuku*, İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.
- Ülgener, F. S., (2006). İktisadi çözümlenin ahlak ve zihniyet dünyası, İstanbul: Derin Yayınları.
- Yiğitoğlu, M. & Göregen, M., (2018). Economic and commercial relations of the prophet Muhammad with the Jews, *Afro Eurasian Studies Journal*. 7(2). 236-253.
- Zaim, S., (1992). İslam-insan-ekonomi, Yeni Asya Yayınları.